

TERUGBLIK

ELTEN, XANTEN EN KALKAR.

Verslag van de ledenavond van 26 februari 1992.

Deze ledenavond was geen gewone. De Stichting 'Tussen Vecht en Eem' was de organisator en AP trad op als gastheer. Deze lezing liep voort op een door TVE georganiseerde excursie, die 2 mei 1992 op het programma stond. Spreker was de hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam prof.dr P.H.D. Leupen. Na de lezing van de heer Klück over het Duitse Huis in januari wederom een middeleeuws onderwerp.

Elten

De heer Leupen opende zijn verhaal met voor te lezen uit de kroniek 'Gebeurtenissen van deze tijd' van de vroeg-middeleeuwse monnik Alpertus van Metz. De plaats waarover het gaat is Elten, het tegenwoordige Hochelten even voorbij Arnhem bij de Duitse grens. Na de dood van graaf Wichman komt het gebied aan zijn dochter Liutgardis. Daarmee viste zijn andere dochter Adela achter het net. Adela huwde een rivaal van haar vader een zekere Balderik. Liutgardis schonk haar gehele vaderlijk erfdeel aan de kerk waarvan zij abdis was.

Na de dood van Liutgardis poogde Adela bij herhaling deze schenking ongedaan te maken. Zij viel Elten aan en nam het in bezit. Keizer Otto III dwong haar het sticht weer te verlaten. Kort daarna bezette Balderik Elten. Wederom greep de Duitse koning in. Op een door hem bijeengeroepen rijksdag te Nijmegen werd Balderik schuldig bevonden. Hij moest zijn aanspraken op het sticht opgeven.

Alpertus was een tijdgenoot en van hem is bekend dat hij een duidelijke voorkeur had voor Liutgardis. Dit kleurde ook zijn verhaal. Adela wordt als een slechte vrouw afgeschilderd, terwijl Liutgardis er goed vanaf komt. Sommige dingen heeft Alpertus opzettelijk weggelaten. Hij verzwijgt de geschiedenis die betrekking heeft op het ontstaan van de christelijke vrouwen-gemeenschap. De vrouwen legden wel de kuisheidsgelofte af maar waren geen non. Graaf Wichman was de stichter. De aanleiding van de stichting was waarschijnlijk de dood van zoon.

Hij verzwegen tevens dat Adela volgens de Saksische wetgeving wel degelijk aanspraak kon doen gelden op een gedeelte van de erfenis.

In de tiende eeuw moet er al een versterkte burcht hebben bestaan. Bij opgravingen in 1964-1965 heeft men een drieschepig gebouw enkele houten woningen, een houten kerkje, een stenen rondbouw en een stenen kapel aangetroffen. Tevens vond men de graven van de stichter en zijn familie.

Het aanzicht van Elten veranderde toen er een klooster gevestigd werd. Er kwam een kloostergang en er werd een stiftskerk neergezet. Dit alles werd gebouwd in de periode 967-980.

In 1585 verdween de helft van de kerk als gevolg van plunderende huurlingen. De stiftsdames woonden gedurende een periode van 60 jaar in Emmerik.

In de Tweede Wereldoorlog lag Elten in de vuurlinie en werd het door de Canadezen onder vuur genomen. Er bleef niet veel van de kerk over. Na de oorlog wilde men de kerk eigenlijk afbreken, maar hiertegen kwam veel verzet. Na het vinden van een financier werd de herbouw gestart en in de jaren zestig voltooid.

Het Gooi kwam na de dood van graaf Wichman aan Elten, omdat de keizer de graafschappen die Wichman in leen hield van het Rijk, aan dit stift schonk. Sint Vitus – de patroonheilige van de dames – is daarom ook in het Gooi een veel voorkomende naam. De heer Leupen verhaalde vervolgens over het leven van deze heilige.

De abdis kreeg het immuniteitsrecht voor al de bezittingen. Voor het bestuur moest zij wel haar eigen agenten aanstellen. Deze functies kreeg men in leen en als men op behoorlijke afstand van de leenvrouw vertoefde, kon men zich een vrij grote mate van zelfstandigheid veroorloven.

Ook in het Gooi gedroegen haar leenmannen zich als kleine zelfstandige potentatjes. Dit is dan ook waarschijnlijk de reden, dat de abdis Godela het Gooi voor 25 Utechtse ponden 's jaars verpachtte aan de graaf van Holland. De vrouw van Elten behield echter wel de hoogheidsrechten tot 1806. Toen werd het betalen van de pachtsom aan Elten gestaakt. Elten ging een paar jaar later op in de Pruisische staat.

Xanten

Ten behoeve van de offensieven van Julius Caesar (100-44 v.C.) werd er ten zuiden van het huidige Xanten een legerkamp gebouwd; Castra Vetera. Vlak bij dit legerkamp was een burgerlijke nederzetting Colonia Ulpia Traiana ontstaan.

In de vierde eeuw – toen het Romeinse Rijk onder de druk van de Germanen leek te bezwijken – kromp de stad ineen tot een fort. Maar ook het fort kon zich niet handhaven. Uiteindelijk trokken alle mensen weg. Wat achterbleef waren de uitgebreide dodenakkers. Hier is nu een archeologisch park gesticht en de vondsten zijn ondergebracht in het Regional Museum.

In 1933 ontdekte men onder het koor van de kerk een dubbelgraf met daarin twee door geweld gedode mannen. Op dit graf had men een stenen grafhuisje gebouwd. In later tijd gingen de Franken hun doden ook op dit grafveld begraven. Juist Frankische graven worden in de nabijheid van het stenen huisje gevonden.

Op de fundamenten van het grafhuisje werd een kerk gebouwd, die het middelpunt werd van de St. Victor verering. Grote aantallen bedevaartgangers kwamen naar 'Ad Sancto' (Xanten), dat in de middeleeuwen zijn bloeiperiode beleefde. Dat is af te leiden uit de voortdurende bouwactiviteit aan de kerk. In 1535 was de kerk gereed.

Xanten is een mooi voorbeeld van laat-Romeinse en vroeg middeleeuwse christelijke cultuspraktijk.

Kalkar

De bloei van Kalkar in de 16e eeuw komt tot uiting in de Hallekerk van de stad. Deze kerk is een schatkamer van middeleeuwse schilderkunst en houtsnijwerk. Deze kerk – gewijd aan de heilige Nicolaas – weerspiegelt de chauvinistische burgerzin.

Deze lezing trok zeer veel publiek, al gebiedt de eerlijkheid te zeggen, dat meerdere verenigingen vertegenwoordigd waren. Van de mogelijkheid om op de excursie in te tekenen werd op zo ruime schaal gebruik gemaakt, dat deze nog dezelfde avond werd voltekend. Een betere illustratie voor de belangstelling voor dit onderwerp is moeilijk te bedenken.

W.J.D.

BAARNSE BUITENS

Verslag van de ledenavond van 25 maart 1992

Wat later gestart vanwege de voorafgaande Jaarvergadering begon de schrijfster en historica Thera Coppens aan haar zeer boeiende verhaal over de Baarnse buitenplaatsen met hun beroemde lusthoven. Het bleek al snel een materie te zijn, die ze perfect beheerst. In grote lijnen schilderde ze ons het verhaal dat uitvoerig in haar boek ter sprake komt, en dat over dit onderwerp juist twee jaar geleden verscheen. Daarbij legde ze tegelijk een grote kennis aan de dag voor een aantal opmerkelijke details, die de nieuwsgierigheid van de toehoorders duidelijk prikkelde.

Het verhaal van de lezing ging over de eerste bewoner van de *Hofstede Soestdijk*, Cornelis de Graeff, bekwaam burgemeester van Amsterdam. Hij was o.a. gehuwd met de veel jongere Catharina Hooft. Hij was het die zijn vermaarde en machtige zwager Jan Bicker bij zich uitnodigde, wat leidde tot diens aankoop van het landgoed *De Eult* bij Soestdijk. Later werd *De Eult* door toedoen van de Amsterdamse bankiersfamilie Deutz, die hun fortuin verdiende in de handel in kwikzilver, omgetoverd in een lusthof. Het bos, het restant van die hof, is nog steeds te zien. Het gebouw is verdwenen.

Het rampjaar 1672 was voor het regentendom een grote klap. Dat gold zowel voor de Bickers, die verwant waren aan de gelyncchte raadpenionaris Jan de Wit als voor de Deutzen, die door internationale ontwikkelingen hun fortuin verpeelden.

Opvallend is echter dat de regenten waar het hun uitkomt een grote flexibiliteit aan de dag leggen. Zonder problemen worden ze van de ene dag op de andere van staatsgezind, oranjegezind. Voor een fancy-prijs wordt Soestdijk door de burgemeesterszoon Jacob de Graeff aan Willem III aangeboden en verkocht. Die neemt er zijn intrek met zijn jonge bruid Mary Stuart, die er de gelukkigste tijd van haar korte leven doorbrengt. Samen met Willem wordt ze min of meer gedwongen Soestdijk te verlaten om in Engeland het koningschap op zich te nemen.

Later was Soestdijk het toneel van het ongeluk, dat de latere stadhouder Willem IV zo mismaakte, dat hij bij aankomst in Engeland, om

daar zijn bruid Anna van Hannover te ontmoeten, voor 'aap en monster' werd uitgemaakt.

We stappen met 7-mijs-laarzen inmiddels door de 18e eeuw, een 'zilveren eeuw' voor prinzen, patriciërs en kooplui, die met de Franse revolutie voor hen toch in mineur eindigt.

In deze periode speelt het meeslepende verhaal van de familie Hasselaer, die het kasteel *Groeneveld* vervolmaakte. Aanvankelijk was hier de hofstede en het landgoed 'De Biezen', dat door een lid van de Deutz-familie werd gekocht. Andries Mamuchet kreeg door vererving dit bezit in handen, liet de hofstede afbreken en bouwde het middendeel van het huidige Groeneveld. Daarna kocht Arend van Waeyen, rijk geworden door de slavenhandel en bewindvoerder van de WIC, de buitenplaats. Hij verkocht deze weer aan Cornelisz Hasselaer (een late nazaat van Kenau en komend uit een deftig Amsterdams burgemeestersmilieu).

Deze kwam net met zijn gezin uit Indië terug waar hij zich, naar de geest van de tijd, legaal had rijk gestolen. Toen hij overleed nam zijn zoon Pieter, toen 17 jaar oud, zijn niet geringe bezit over.

Pieter leeft op grote voet en breidt Groeneveld uit met de fraaie halfronde vleugels. Het kost deze heer van Groeneveld samen met enkele andere tegenslagen zijn vermogen en hij voelt zich gedwongen terug te gaan naar Indië om nieuwe rijkdom te verzamelen. Op weg naar het schip overlijdt zijn vrouw en moet hij zijn kinderschaar achterlaten. Hij is dan 35.

Hij overleeft de gevaarlijke reis en slaagt er niet alleen in zijn eigen zaakjes goed te beheren, maar ook nog veel fortuin te verwerven door een zeer rijke vrouw te huwen, die na korte tijd overlijdt. 17 jaar na zijn aankomst vertrekt hij weer naar Holland, opnieuw puissant rijk. Daar wordt hij binnen korte tijd benoemd als een van de burgemeesters van Amsterdam en kan zelfs Groeneveld weer terugkopen. Een fascinerend 18e-eeuwse Job-op-de-mestvaalt verhaal, dat in dit kader alleen maar summier kan worden weergegeven.

Ik mag u dan ook graag verwijzen naar het boek, dat door Thera Coppens werd geschreven en waarvan in de pauze van de lezing exemplaren aan de leden van AP met korting werden aange-

boden. De belangstelling voor het boek was zo groot, dat zelfs de flinke stapel meegenomen exemplaren niet toereikend was voor de vraag.

Tot slot wees de schrijfster en spreekster op een bijzondere vorm van ondernemerschap waar ze zich mee bezig houdt. In een historisch tijdschrift lijkt het me niet ongepast enige aandacht te vestigen op het Historisch Toerisme Bureau dat Thera Coppens exploiteert. In de rubriek Wat Anderen Doen vindt u meer informatie over historische en culturele dagtochten.

J.E.L.

Thera Coppens – *Baarnse lusthoven en hun bewoners*; Uitg. De Prom, Baarn, 1990. 232 pagina's met bijna 100 afbeeldingen. ISBN 90 6801 247 9. Prijs: f 34,50

Portret van Pieter Corneliszoon Hasselaer (1720-1797), heer van Groeneveld en de beide Eemnessen, burgemeester van Amsterdam en door Willem V in 1773 benoemd tot o.m. Meesterknaap van de Houtvesting Gooiland. Het portret werd in opdracht van Hasselaer in 1775 geschilderd door B.S. Balorney, die ook hofschilder van de Oranjes was. De lijvige boekwerken van het schilderij hebben betrekking op de Verenigde Oost-Indische Compagnie en op het burgemeesterschap.